

ארנון למפרום ולואיז פישר

יצחק רבין בתקופת ממשלתו הראשונה, 1974-1977

עמוס שיפריס, ממשלת רבין הראשונה: 1974-1977, צור-יגאל: פורת, תשע"ג, 295 עמ'

הקדנצייה הראשונה של יצחק רבין כראש ממשלה, בשנים 1974-1977, נשתכחה מעט מהזיכרון הציבורי. זוכרים את רבין בעיקר בשל הקדנצייה השנייה שלו כראש ממשלה, בשנים 1992-1995. הציבור זוכר את גולדה מאיר כראש הממשלה בימי מלחמת יום הכיפורים ואת מנחם בגין כראש הממשלה בתקופת תהליך השלום עם מצרים ומלחמת לבנון הראשונה. אך האירועים

החשובים שהתרחשו בתווך, בין גולדה לבגין, נדחקו שלא בצדק לקרן זווית. ספרו של שיפריס בא למלא חלל זה, ובזאת הוא תורם למחקר ההיסטורי. הספר מנתח את פעילותו ואת תפקודו של רבין בקדנצייה הראשונה שלו. הוא מתמקד בארבעה תחומים ומייחד לכל אחד מהם פרק: נושאים מדיניים-ביטחוניים, הבעיה הפלסטינית, כלכלה וחברה וסוגיות פוליטיות פנימיות.

אחת הבעיות המרכזיות בספר היא שתוכנו אינו תואם את לשון הכותר. בעצם ראוי היה לנסח את הכותר 'יצחק רבין בתקופת ממשלתו הראשונה, 1974-1977', כלשון הכותרת של ביקורת זו. ספר הדין בממשלת רבין היה צריך לכלול ניתוח פרוזופוגרפי, כלומר ביוגרפיה משותפת של עשרים ושלושה השרים שכינהו (בסך הכול) בממשלת רבין והשוואתה לביוגרפיה המשותפת של עשרים ושניים שרי ממשלת מאיר האחרונה (אפריל-יוני 1974) או של שבעה-עשר שרי הממשלה הקודמת של מאיר (מאז פרישת שרי גח"ל באוגוסט 1970 ועד אפריל 1974). מובן שהמיקוד בהשוואה זו היה צריך להיות בבעלי המשרות הבכירות: רבין, שמעון פרס, יגאל אלון ויהושע רבינוביץ' לעומת מאיר, משה דיין, אבא אבן ופנחס ספיר. לו הייתה לספר עריכה רצינית יותר היו באים בתחילתו דברים חשובים על אודות הממשלה הבאים בסופו, בפרק רביעי, וגם סדר הדברים בתוך הפרקים היה הגיוני יותר.

בדיון בנושאים המדיניים-הביטחוניים מתגלה רבין כמי שחתר להתקדמות בשלבים ובסיוע אמריקני לקראת שלום עם מצרים. הוא קיבל את האסטרטגיה של מוזכר המדינה האמריקני הנרי קיסינג'ור, שפעל להשגת הסכמים מוגבלים בין ישראל לשכנותיה, בשיטת צעד אחר צעד. רבין לא האמין בקפיצת דרך לשלום והעדיף שלום עם מצרים, שהייתה בעיניו המדינה הערבית המובילה. גישה זו גרמה קשיים במגעים עם

שיפריס מנתח את המצב הכלכלי הקשה שעמו התמודדה ממשלת רבין בעקבות מלחמת יום הכיפורים ומשבר האנרגיה. הוא מראה כיצד עלה תקציב הביטחון הן בשיעורו מכלל התקציב (כ-40 אחוז בשנים 1974-1976) והן בשיעורו מהתוצר הלאומי הגולמי (30-33 אחוז). אף על פי כן השתפר מצבן של השכבות החברתיות החלשות, וקטן הפער החברתי, בזכות הפניית משאבים רבים. הדבר נעשה בין השאר באמצעות שני חידושים של ממשלת רבין: ביטוח אבטלה – שהוחלט עליו בממשלה הקודמת – וקצבאות ילדים. שיפריס מייחס הישג זה לשיתוף הפעולה המוצלח בין רבין לשר האוצר רבינוביץ'. לצד הצלחה זאת היו לממשלת רבין כישלונות כלכליים-חברתיים: שבתות רבות במגזר הציבורי (כמיוחד בנמל אשדוד ובקרב הרופאים) והידרדרות ביחסים עם המיעוט הערבי, ששיאה היה ב'יום האדמה' ב-30 במרס 1976.

באורח מתמיה שיפריס מציב בתוך הפרק המוקדש לתחום הכלכלי-החברתי נושאים כמו המאבק למען העלייה מברית-המועצות, הכישלון בהתמודדות עם תופעת הנשירה, שהלכה וגברה, סגנונו של רבין בדבריו על אודות הציונות והפעילות לחילוף צעירים שנדרפו בארגנטינה על ידי המשטר הצבאי. בתוך הדיון בציונות הוא דן במאבק הממשלה נגד החלטת האו"ם להשוות את הציונות לגזענות (נובמבר 1975). ראוי היה לדון בנושא זה בפרק המוקדש לנושאים המדיניים-הביטחוניים. בדיון ביחסי רבין עם יהדות ארצות-הברית עוסק שיפריס בעיקר במאבקו בירידה מהארץ ובפרט בכיטוי 'נפולת של נמושות'; עדיף היה לשלב את אמירתו זו של רבין בדיון בסגנונו בענייני ציונות.

בפרק המוקדש לסוגיות פוליטיות פנימיות שיפריס דן בבעיות הרבות שניצבו בפני רבין. הוא ירש ממאיר קואליציה שברירית ומפולגת,

הממשל של ג'ימי קרט – שדגל בחתירה להסכם כולל – בחודשים האחרונים לכהונת רבין. אף שרבין חרד לקשרי ישראל-ארצות-הברית הוא לא נרתע מסנקציות אמריקניות – 'הערכה מחדש' באביב 1975. גדול הישגיו של רבין בקדנצייה הראשונה שלו כראש ממשלה היה הסכם הביניים עם מצרים בספטמבר 1975; ההסכם היה שלב הכרחי בדרך להשגת שלום מלא בימי בגין, והעניק לישראל יתרונות אסטרטגיים גדולים. מצרים למעשה יצאה ממעגל המלחמה, וישראל קיבלה מארצות-הברית סיוע כלכלי וצבאי נדיב. הישג נוסף היה 'מבצע יונתן' לחילוץ החטופים מאנטבה שבאוגנדה. שיפריס אינו חוסך בשבחים לרבין ומטיח ביקורת ביריבו מבית שהקשו עליו להשיג הישגים אלה ובראשם שר הביטחון פרס. שיפריס משבח בצדק את רבין על מדיניותו בלבנון, שישראל עזרה בה לנוצרים בלי לשלוח את חייליה לשם, ומנעה מהסורים מלהגיע לדרום לבנון. הוא אינו מבקר את מדיניות ישראל שלא לנסות למנוע מהסורים מלהיכנס ללבנון (גם מדיניות זו סוכמה עם ארצות-הברית; למעשה ישראל וסוריה תמכו בנוצרים נגד הפלסטינים!). גישתו של רבין לבעיה הפלסטינית הייתה הסתמכות על האופציה הירדנית והשגת פשרה טריטוריאלית עם ירדן, גישה שבאותן שנים לא הייתה בת ביצוע. ממלכת ירדן לא יכלה להרשות לעצמה לוותר על שטחים תמורת שלום, וישראל דחתה את הצעתה להסכם ביניים על בסיס פינוי שטח לאורך הירדן. עם זאת עצם קיום המגעים עם ירדן יצר רגיעה מסוימת בגזרה זו. יש לציין כי את הדיון במגעים עם ירדן וכישלונם ראוי היה להביא בתחילת הפרק על הבעיה הפלסטינית ולא בסיומו. באותו הקשר שיפריס קובע בצדק שקיום הבחירות המוניציפליות בגדה המערבית בשנת 1976 היה משגה שחזק את כוחו של אש"ף, שיחסו לישראל היה שלילי בהרבה מיחסה של ירדן.

רבין לפרס. רבין גם ניהל מאבקים למען המשך קיום הקואליציה: הראשון מול חלק מראשי מפ"ם (שביקשו לפרוש מ'המערך') והשני מול מנהיגי המפד"ל; הוא הצליח במאבק הראשון אך נכשל בשני, והדבר הביא לנפילת ממשלתו ולהקדמת הבחירות לכנסת התשיעית בשנת 1977.

שיפריס מתאר ומנתח את מאבקי הפנימיים של רבין בתוך 'מפלגת העבודה': תחילה להשגת תפקיד ראש הממשלה בשנת 1974, ואחר כך, לאורך הקדנציה, לשמירת מעמדו מול פרס, עד ניצחונו בוועידת המפלגה בתחילת 1977. חבל ששיפריס אינו מתייחס בנקודה זו (עמ' 188-199) לטענתו של מיכאל בר-זהר בביוגרפיה שכתב על שמעון פרס, שרבין היה האחראי העיקרי למצב היחסים עם פרס, ושהוא רחש לפרס 'שנאה מטורפת'.¹ שיפריס אינו מדגיש מספיק נקודה מרכזית בתולדותיו של רבין ובתולדות המפלגה: רבין הגיע לראשות הממשלה בשנת 1974 בלי להיות מנהיג מפלגתו, ואפילו לא מספר שתיים בהנהגתה כפי שהיה שרת בשנת 1954 – אם כי גם שרת כיהן כראש ממשלה בלי להיות מנהיג מפא"י, תפקיד (בלתי פורמלי) שנשאר בידי דוד בן-גוריון. בשני המקרים הביאה מציאות זאת לכשלים ולבעיות קשות בתפקוד ראש הממשלה והממשלה כולה.

שיפריס סוקר את מסכת פרשיות השחיתויות האישיות שדבקו בראשי 'מפלגת העבודה'. לדעתנו נראה שחברו כאן יחד שתי תופעות: מצד אחד שלטון של מפלגה אחת במשך ארבעים שנה שהוביל להסתאבות ומצד אחר דבקות של אנשי החוק, במשטרה ובמערכת המשפט, בתפקידם ללא מורא. אפשר שבשנים קודמות, כאשר עמדו אישים אחרים בראש המערכת, לא היו מגיעים לידי מיצוי החקירות.

שהתבססה על רוב פרלמנטרי שהצטמק בבחירות ב-31 בדצמבר 1973. לטענת שיפריס רבין נאלץ להסכים לכהונתו של פרס כשר הביטחון, שאם לא כן לא הייתה רפ"י תומכת בממשלה. עניין זה דורש הסבר מפורט יותר מזה שמציע שיפריס. בינואר 1968 הקימו אשכול, מאיר, ספיר, ישראל גלילי, אלון, דיין ופרס את 'מפלגת העבודה' כאיחוד של מפא"י, 'אחדות העבודה' ורפ"י. הדגם להקמתה היה ייסוד מפא"י בשנת 1930 כמיזוג בין 'אחדות העבודה' ה'היסטורית' ל'הפועל הצעיר'; מפלגה זו קמה כמפלגה מאוחדת אך הייתה הסכמה שלמספר שנים יש להגן על ייצוגם של יוצאי השותף הקטן מבין השניים, 'הפועל הצעיר'. לפיכך בשנת 1933, לאחר רצח ד"ר חיים ארלוזורוב, ראש המחלקה המדינית בסוכנות היהודית ויוצא 'הפועל הצעיר', מונה אליעזר קפלן, אף הוא מיוצאי 'הפועל הצעיר', לגזבר הסוכנות, כי את משרת ראש המחלקה המדינית קיבל משה שרתוק (שרת), מיוצאי 'אחדות העבודה'. אולם ב'מפלגת העבודה' נמשכו המחלוקות והמאבקים בין יוצאי מפא"י, 'אחדות העבודה' ורפ"י תקופה ממושכת יותר מאשר במפא"י בראשיתה. בתחילת 1973 הכשילו יוצאי מפא"י את מועמדותו של יצחק נבון לנשיאות המדינה, במידה רבה בשל היותו מיוצאי רפ"י. אחת הבעיות שהקשו על יוצאי רפ"י הייתה שבניגוד ליוצאי 'אחדות העבודה' ומפא"י, הם לא זכו למצטרפים חדשים, ולא עמדו לרשותם תנועות נוער וארגוני התיישבות בלעדיים כמו 'הקיבוץ המאוחד', שהיה קשור ל'אחדות העבודה', ו'איחוד הקבוצות והקיבוצים' ו'תנועת המושבים', שהיו קשורים למפא"י.

שיפריס פורש את מסכת הקשרים בין רבין לפרס, בין רבין לרבינוביץ', בין רבין לאלון ובין רבין לגלילי. הוא קובע בצדק שחלק מההצלחות והכישלונות של רבין נבעו מקשרים אלה. לדוגמה הוא תולה את הכישלון בסבסטיה ביריבות בין

1 מ' בר-זהר, כעוף החול: שמעון פרס: הביוגרפיה, תל-אביב 2006, עמ' 415-479.

כבממשלותיה של מאיר (ואף בשנתו האחרונה של ראש הממשלה אשכול), לגלילי לא היה תפקיד כה משמעותי בממשלתו הראשונה של רבין, ושיפריס מתקשה להכיר במציאות הזאת. לא פעם הוא מעיר במין תמיהה שרבין לא התייעץ עם גלילי או שפעל בניגוד לעצתו. גלילי נחשב, בדין או שלא בדין, לאחד האחראים למחדל מלחמת יום הכיפורים, וזוהרו הועם בעקבות המלחמה. למשל הוא לא שותף בצוות השרים (רבין, פרס ואלון) שייצג את הממשלה במשא ומתן על הסכם הביניים. ראוי לציין ששיפריס אינו מכיר בירידת כוחו וחשיבותו של גלילי בממשלתו של רבין, והדבר ניכר גם בכיגורפיה שכתב.²

לעומת השימוש במקורות ראשוניים ישראלים עשירים ומגוונים בולט מיעוט המקורות האמריקניים. שיפריס מציין במבוא שכתב ב-26 בסדרה Foreign Relations of the United States יצא לאור לאחר סיום מחקרו. הוא הסתמך אך ורק על קובץ התעודות הגדול שהעלתה למרשתת אוניברסיטת ג'ורג' וושינגטון (הארכיון לביטחון לאומי). בעולם אידאלי, שאין בו בעיות מימון, ראוי היה שהכותב ייסע לארצות-הברית ללקט חומר בספריות הנשיאותיות של ריצ'רד ניקסון, ג'רלד פורד וקרטר. אולם קיימת אפשרות נוספת, שאינה כרוכה בעלות כספית: שימוש באתר של ספריית ג'רלד פורד במרשתת, הפתוח לכל דורש. פורד כיהן כנשיא במקביל לרבין במשך שנתיים וחצי מתוך שלוש השנים שבהן כיהן רבין כראש ממשלה, ולכן אתר זה מכיל את עיקר התיעוד האמריקני הרלוונטי (כולל גם תיעוד מתקופת ניקסון). אחד הנושאים שחסרים בספר, ואשר מתועדים בארכיון פורד (בהיעדר מקורות מצריים), הוא מגעי ארצות-הברית-מצרים ומטרות מצרים במשא ומתן.

הספר שלפנינו הוא ספר עיוני חשוב, מעמיק ומעניין. חבל שעיצובו הגרפי אינו ברמה מתאימה.

הספר נחרץ מאוד בתיאור אישיותו של רבין כפרנאודי וחסר חברים, וכל זאת על סמך עדות אישית מוגבלת, של דב צמיר (עמ' 230). נדמה לנו ששיפריס נחרץ מדי בשיפוט זה. כמו כן חבל שב'אחרית הדבר' הוא לא ניסה לציין לקחים שלמד רבין מכהונתו הראשונה כראש ממשלה, ואשר יישם בכהונתו השנייה, כמו הצורך להיות קודם כול מנהיג 'מפלגת העבודה' ולהחזיק בידיו את תיק הביטחון.

הספר מבוסס על ביבליוגרפיה עשירה. המחבר השתמש במקורות ראשוניים ישראלים רבים, אך לא עיין בחומר של משרד החוץ על יחסי ישראל-ארצות-הברית ועל המשא ומתן עם מצרים. חומר זה כולל למשל פרוטוקולים באנגלית של הדיונים עם מזכיר המדינה קיסינג'ר בעת ביקורו, הפתוחים לעיון הציבור בארכיון המדינה. מנגד הוא עשה שימוש רב (שלושים ושתיים פעמים) ב'ארכיון פרטי' – ארכיונו של ישראל גלילי, ששיפריס, בן קיבוצו נען וחבר הקיבוץ, כתב ביוגרפיה שלו. ארכיון זה אינו נגיש לחוקרים אחרים, ולכן אי אפשר לבדוק אם שיפריס ציטט נכון את הכתוב, ואם לא הוציא דברים מהקשרם. עובדה זו פוגעת בתקפותו של המחקר שלפנינו, וראוי היה להפקיד חומר ארכיוני חשוב זה בארכיון ציבורי מתאים ונגיש, כמו ארכיון המדינה או ארכיון 'יד-טבנקין'. הוא הדין בחומר ששמר בידיו דן פתיר, שהיה יועץ התקשורת של רבין, ושפּאָפּשֶׁר לשיפריס לעשות בו שימוש רב.

אם בשל זמינות החומר הארכיוני של גלילי ואם בשל הערכה אישית של שיפריס כלפיו, דומה שגלילי זוכה בספר לתשומת לב מוגזמת. אמנם הוא היה אחד משלושת השרים בלי תיק היחידים שהיו בעלי השפעה ועצמה רבה בממשלות ישראל (האחרים היו פנחס לבון ומנחם בגין). אולם שלא

2 ע' שיפריס, ישראל גלילי: שומר המסד ונוטה הקו, מת-אפעל תש"ע, עמ' 368-415, 461-475.